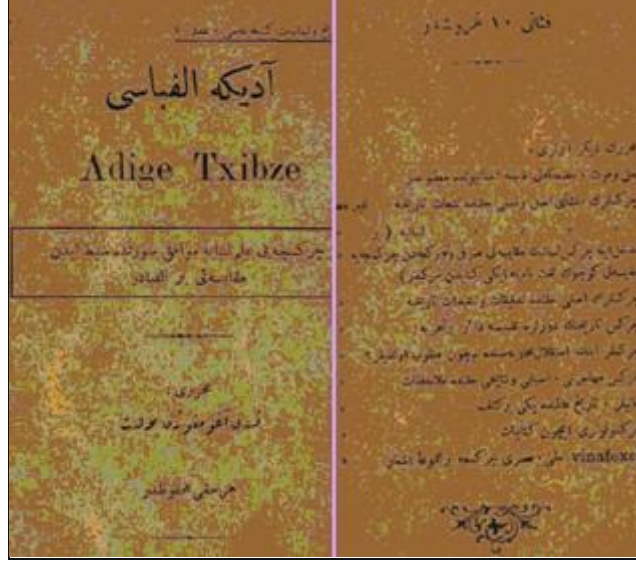

ADİGE TXİBZE (Adige Alfabeti)

TSEY Ağomiko Tenbolet

Çeviri: Atchumijj Turgut Açı - Atchumijj Hilmi Özen
Halep Yeni Asır Matbaası'nda basılmıştır, 1926

MUKADDİME

İlm-i lisanın kavanini umumiyesi Çerkesce'nin Kavaidi mahsusası ve Elsine-i saire ile münasebeti nazarı itibare alınarak tertib edilmiş olan bu elifba tedrisi değil tahlili ve ildir. Bizim gibi henüz lisanını zapt ve tesbit ile uğraşan bir millet için hepsinden evvel lazım olan şey ancak budur. Şimdiye kadar Rus, Arabi, Latin hurufatı ile bir çok Çerkesce elifbalar tertib ve tab edilmiş ise de kanaatimca bunların hiçbirisi ilm-i lisan noktai nazarından matlub evsaf ve şeraite haiz değildir.

Bundan başka bazı esaslı hataları da vardır.

- 1) Çerkes lisanında mevcut sadaların enva-i ve mahiyeti iyice tayin edilmemiş ve bu sebeple bazıları, hakikat halde mürekkep olanları, basit eşkal ile zapta kalkışarak, adeti hurufunu hiç bir elifbada misli görülmemiş derecede çoğaltmış, muvafık ve mütecanis eşkal bulunamamıştır.
- 2) Bazılarında Çerkesce'de mevcut mürekkep harfleri (**ts, dz**) gibi mahdut bir iki daneden ibaret zannetmiş, halbuki Çerkesce'de, kaide-i umumiyesine tevfikan birleşen harflerin, tabiatına göre hafifce bir surette, veya şiddetle ittihad ve imtizaç eden samiteler pek çoktur.
- 3) Diğer bazıları ise mürekkep hiç bir harf olmadığına kail olmuş ve bunun neticesi olarak derecati hecayı tehecci kaide-i umumiyesine mugayir yanlış tayin etmiştir.
- 4) Esvatın, şiveden şiveye geçerken vukua gelen tahavvül ve tekemülü layıkı vechile nazarı dikkate alınmamış ve mesala en mütekamil bir şive olan Kaberdey lehçesinin atmış olduğu bazı iptidai ve kaba esvatı zapt için beyhude uğraşmıştır.
- 5) Bazı saitelerin ve samitelerin üzerine veya altına arabinin noktalarına müşabi-i ve birbirinin aynı eşkali seda nokta-i nazarından tefrik etmek üzere bir çok mahsurlu işaretler kabul edilmiştir.
- 6) Çerkesce'nin umumi kaidelerine nüfuz edilememiş ve binaenaleyh tertib edilen elifbalar sathi ve esassız olmuştur. Müphem bir surette fark olunan sadalara birer şekil uydurmak maksadı temin eder zannedilmiş halbuki bu kanaatin doğru olmadığını onların Çerkesceyi zapt hususunda gösterdikleri acz bedahet derecesinde ispat etmiştir.

İlmi lisan hakkındaki vukuf ve malumatıma ve on senelik tettebbu ve tecrübeme istinaden diyebilirim ki, tarafımdan tertib edilen bu elifba diğerlerinin ihtiva ettiği nevakısı ve muhazileri kamilen bertaraf etmiş olmakla beraber yeryüzündeki elifbalarında en ilmidir. Filhakika öteden beri Müteamil olmakla beraber ilmi lisanın nazariyat ahiresine gayrı muvafık (ebced) tertibi yıkılmış onun yerine harflerin mahrec yakınlığı ve imtizac kaidei umumiyesi nazarı itibare alınarak büsbütün yeni ve ilmi bir tarzda tedvin edilmiştir. Bazı müsteşriklerin Çerkesce'yi hiçbir elifbanın zapt edemeyeceği hakkındaki kanaati sakimesi hilafına olarak Fransızca'nın ve daha doğrusu Latince'nin yirmibeş harfi kafi gelmiştir. Hariçten başka eşkal ilavesine lüzum görülmemiş vakti ile tıpkı latinlerin yaptığı gibi bazı harfleri kalp süretiyle ve basit şekiller ile Çerkesce'ye mahsus sadalar olunmuş esvat arasındaki münasebet ve imtizaclardan bil istifade mütekamil Çerkes Şivelerine mahsus muzaaf veya mürekkep sadaların zaptı ciheti temin edilmiştir. Hulasa Latin hurufatının sadeliğine ve tenasübüne hiçbir halel getirilmeksizin Çerkesce'nin zaptına muvaffakiyet hasıl olmuştur. Fazla bir meziyyet varsa o da bu elifba ile Çerkesce'nin nasıl okunuyorsa öylece harikulade bir suhuletle yazılabilesidir.

Bu eşkal bize pek yabancı değildir. Bunların bir kısmı vakti ile cihan şumul bir medeniyet tesis etmiş olan ecdadımız Hattilerin (Hittite) hiyoroğlif yazılarında mevcuttur. Bundan başka müsteşrik şehir Sayce'in tettebbuatına nazaran finikeliler vasıtası ile Hattilerden alınarak Avrupa'ya tamim edilmiş olan bu şekillerden bir çokları el'an Çerkes ailelerinin arması bulunuyor. Arma olarak kullanılmasında beis görülmemeyen bu eşkali nuru maarifin bir vasıtai neşri olan lisanın zaptı hususunda istimal etmekte dinen neden bir mahsur görülsün!

Bilakis şer'an kabulüne lüzum ve zaruret vardır. Zira hangi harfler ile yazı yazmak lazım geldiğine dair hiç bir ayet veya bir hadis olmadığı ve olmayacağı gibi insanların saadetine hadim bir şeriatin kabul edeceği vasıta; tabii en makul ve kolay olandır.

Din ve lisan büsbütün ayrı şeyler olmakla beraber din hiçbir vakit usri 'zorluğu' değil ancak yusri 'kolaylığı' emreder. Bahusus ki, mücadele-i hayatta muvaffak olmak için o vasıtanın düşmandan bile alınmasını tecviz eden bir din... Esasen Arapça ve Türkçe ile hiçbir münasebeti olmayan ve esvatı nispete çok olan lisanımızı ancak eşkali dar ve mahdut olmayan Latin hurufatı ile zapt etmek mümkündür.

Binaenaleyh lisanımızı arabi ve bazı mutaassıpların yanlış tabirince İslam hurufatı ile zapt edemiyoruz diye ilelebet kör ve cahil kalmağa ne vicdan ve nede 'İlim tahsili kadın ve erkek her müslümana farzdır' diyen bir din razı olur! Arabi hurufatının lisanımızı zapt hususundaki kabilyetsizliği bir çok tecrübeler ile tebeyyün etmiştir. Filhakika bu hurufatın ilmi lisan nokta-i nazarından şu mahsurları vardır:

- a) Eşkali pek mahdut. Bu sebeple ancak 28 sadaya haiz bulunan Arabi-i mükemmel surette zapt edemiyor. Bu sadalar ifade edilebilmek için birbirinin aynı şekillerin üzerine veya altına bir ve nihayet üçe kadar işaretler (noktalar) koymak lazım geliyor.
- b) Eşkalin darlığı ve ademi kifayeti sebebi ile hem hareke-i harfiye ve hemde hareke-i resmiye kabul edilmiş fakat hareke-i resmîyelerin her vakit gösterilmesi mümkün olmadığından avamil ve irab gibi vasıtalar ile karineye tabi tutulmuştur.
- c) Bu eşkal değişmeksizin birleşmek istidadını haiz değildir. Binaenaleyh

başta, ortada, nihayette mücerred bulunduğuna göre muhtelif suretler iktisab ediyor. Bazıları mahzurlu olarak birleşiyor bazıları ise hiç birleşmiyor.

d) Bu eşkalde tenasüp intizam ve insicam yoktur. Binaenaleyh munfasıl tertip edilemez. Daktilografia ve stenografiyaya iyi gelmez.

Görülüyorki Arabi gibi esasen telaffuz itibari ile epey güç bir lisan bu hurufatın kabiliyetsizliği yüzünden daha müşkül bir vaziyette kalıyor ve adeta kıraat ve imlası bir hiyeroglif yazısının halli derecesinde müşkülât tevli ediyor. 'Say-i ekal' kanununun hakim olduğu bir asırda bu kadar fena ve mahsurlu bir vasıtayı kabul ederek suubet içinde çırpınıp durmağa ve kendi terakki ve tekamülümüze bir kayd, bir engel koymağa hiçbir sebep yoktur. Bu işe akli ermeyenlerin gösterdikleri cahilane taassup dincece merduttur. Binaenaleyh ittibaa şayan değildir.

Latin hurufatının fevaidi ve muhsinatı arabi hurufatına rüçhanı bütün lisaiyyunca kabul edilmiş bir hakikattir. İlmî lisan nokta-i nazarından en muvafık elifba mümkün mertebe işaretlerden mücerret ve ittisal kabiliyetini haiz sade منحنى şekillerden mürekkep olandır. Hali hazırda mevcut elifbalar arasında en ziyade bu evsafi haiz bulunanı latin elifbasıdır. Bu sebeple Yunan, Gotik, Ermeni harfleri günden güne Latin eşkaline yaklaşırılmakta veya büsbütün kalb edilmektedir.

Birde bizim gibi maarif ve medeniyette pek geri kalmış olan bir kavmin garbın zayıyından ulum ve funundan istiğna hasıl edemeyeceği tabiidir. Bu ise ancak avrupa lisanlarına vukuf ile mümkündür. İşte o vasıtaları elde etmek için bu eşkalinde bir yardımı olacaktır.

Tsey Ağomıko Tenbolet

4 Kanunisani 1921 İstanbul

İLAVE: Bu hurufatı kabul etmekle Kuran'ı okumak için bir müşkülât karşısında kalınması varid hatır değildir: Zira hepimiz biliyoruz ki, çocukluğumuzda yalnız yirmisekiz harfi hareket ve sekenata ait bazı kavaidi öğrenerek- hiç anlamadan okuduk.Yine Kuran'ı o suretle okuruz. Fakat hakayıkınada Çerkesce tercümesi ve tefsiri sayesinde daha iyi vakıf oluruz. Ulumu diniyyeyi arabi gibi güç ve yabancı bir lisanı senelerce çalışıp elde ettikten sonra değil, fakat kendi öz anadilimizle doğrudan doğruya öğreniriz.

ADIGE ELIFBASI

Adige Txibze

a e i u o
v
p b f m n l l r t
d s z y ç j c q g
g x h ç k
^
w ss jj
tç dj ts dz t^ ts^ ...

Şehri halin on ikinci Cuma günü Beşiktaş'ta Çerkes Numune Mektebi'nde bilictime Tsey Ağomıko Tenbolet beyin yeniden ilmi bir tarzda tertip ettiği 'Adige Elifbası'nın sureti balada muharrer eşkali tetkik olunmuştur. Evvelce tab ve neşr olunan elifbaya nisbetle pek mühm ve esaslı bir farkı tekamül meşhud olduğundan bilumum alakadaran tarafından muttefikan kabulüne karar verilmiştir.

12 Mayıs 1922 İstanbul

Puh Çerkes Mektebi Çerkesce Muallimi
Tıme Seza Jankat Lami Huseyn Şem'i
Hit Maan Tefik Tel'at
Ömer Mıthat

I

HARFLERİN ADETİ VE TASNİFİ

Adıge Elifbası esasen otuz basit harf ile dört işareten mürekkeptir. Harflerden her biri başlı başına bir mahrece tekabül eder. Bu basit harflerin tekerrüründen mahrecleri muadil muhtelif şekillerin imtizacından diğer bir takım muzaaf veya mürekkep harfler husule gelir. Şu halde Adıge Elifbası'nı teşkil eden harfleri Üçe ayırabiliriz: Basit, muzaaf mürekkep

Mürekkep harfler de beş suretle terreküp eder:

İki basit harfin imtizacı.	Ts,dz,ps
Bir basit harfin bir muzaaf ile imtizacı:	bjj,ssh
Bir basit harf ile bir mürekkebin imtizacı:	pts
İki basit harfin bir muzaaf ile imtizacı:	tss^
İki basit harfin bir mürekkep ile imtizacı:	pts^

Adıge harflerini diğer Hindu-Avrupa-i lisanlarında olduğu gibi vazifeleri itibarıyla da ikiye ayırmak mümkündür: Saite, samite. Saitelerin muzaafı olmadığı halde samitelerin her üç nev'i de vardır.

II

SAİTELER (HAREKE-İ HARFİYELER)

Çerkesce'de iki türlü saite vardır: Basit, mürekkep

Basit saite şunlardır:	a,e,i,u,o
Mürekkep saite şunlardır:	ui, ue, ua

Basit saite birincisi olan (a) harfi Fransızca kelimelerin ortasına gelen (a) harfine muadildir. Yalnız başına veya Kelimelerin iptidasında olduğu zaman bir samite hükmündedir. Müstakil olarak heceleri teşkil eder. Ortada samitelerin hafifçe yukarıya çekilmesine kelimelerinde lafzan veya resmen vasıl suretiyle irtibatına yarar. Nihayette nadiren tesadüf olunur: El manasına gelen (â) kelimesine ve istifham edatına mahsus ve münhasır gibidir.

İkinci, üçüncü saite arabinin (fetha, kesre) tesmiye edilen hareke-i resmîyelerine tamamen muadildir. Dördüncü saite Çerkesceye mahsus (u) zammesi olup hareke ile sukun arasında mütereddit ve maksur bir ses verir: guinegu komşu kelimesinde olduğu gibi. Bu üç türlü saitede kelimelerin ortasına ve nihayetine gelerek heceleri vücuda getirir.

K'ahе (câxe) şivesince (yi) zamirinin muhaffefi olan (i) harfi müstesna olmak üzere diğer ikisinin başta ve münferit birer hece teşkil ettiğigörölmemiştir.

(o) Harfine gelince: Fransızca'da kelimelerin ortasına ve nihayetine gelen (o) zamme-i mepsutasına muadildir. Ortada hecelerin teşkili, nihayette aynı vazife ile beraber kelimeleri ve cümlenin kısımlarını birbirine rapt ederek suhuleti ve ahengi temin hususunda büyük bir hizmeti vardır.

Mürekkep saitelerden (ue): Zamme ile fethanın hafifçe imtizacından mütevellit bir ses verir: gue-sarı kelimesinde olduğu gibi.

(ua) mürekkebi ise zamme ile fetha-i memdude veya sakilenin hafifçe imtizacından mütevellid, Fransızca (oi) mürekkep saitesinin sadasına yakın bir ses verir.(guaze- rehber, keşşaf) kelimesinde olduğu gibi.

(ui): zamme ile kesrenin hafifçe imtizacından mütevellid bir ses verir. (Guise- arkadaş) kelimesinde olduğu gibi.

Mürekkep saitelerin hepside yalnız ortaya ve nihayete gelir, heceleri teşkil eder. İstifham hali müstesna olmak üzere ua mürekkep saitesi nihayette gelmez.

Tenbih

- 1) Çerkesce'de (y) harfi saiteden madut değildir.
- 2) Saitelerin hepsi de kısa ve hafiftir.
- 3) Binaenaleyh Çerkesce'de uzun heceli kelimeler yoktur.

1.Şeklen ve lafzen basit harflere mahsus cetvel

Harflerin						Açıklama ve Bazı Örnekler	
İsimleri	Manaları	Matbaa Yazısı		El Yazısı		Değerleri	
		Küçük	Büyük	Küçük	Büyük		
-	-	a	A	a	A	elif fethen sekile	Fethe-i vusl veya memdude psape
-	-	e	E	e	E	fethe	pse
-	-	i	I	i	I	kesre	psi
-	-	u	U	u	U	maksur zamme	psevegu
-	-	o	O	o	O	mepsud zamme	Domesar
ve	feza	v	V	v	V	و	
pe	burun	p	P	p	P	پ	
be	çok	b	B	b	B	ب	
fe	damar	f	F	f	F	ف	
mi	elma	m	M	m	M	م	
ni	ana	n	N	n	N	ن	
li	kan	ل	Л	l	Л	.	Çerkesceye mahsusdur
li	et	l	L	l	L	ل	
ri	.	r	R	r	R	ر	
ti	baba	t	T	t	T	ت	

de	ceviz	d	D	d	D	د	
se	çakı	s	S	s	S	س	
zi	bir	z	Z	z	Z	ز	
yi	sekiz	y	Y	y	Y	ی	
çi	üç	ç	Ç	ç	Ç	ش	
ji	hava	j	J	j	J	ج	
cui	araba	c	C	c	C	arabi ك	
qui	kalp	q	Q	q	Q	farsi ك	
xi	deniz	x	X	x	X	Yunanca x veya almanca ch	
he	köpek	h	H	h	H	ح	
çi	şapka	ç	Ç			خ	
i	.				g	barut gini	
ge	sene	g	G	g		غ	
ke	mezar	k	K	k	K	ق	
â	el	â	Ă	â	Ă	ء	nihayete gelen sakin hemze

2.Lafzen basit şeklen mzaaf harfler

Harflerin							Açıklama ve Bazı Örnekler
İsimleri	Manaları	Matbaa Yazısı		El Yazısı		Değerleri	
		Küçük	Büyük	Küçük	Büyük		
wi	Öküz	w	W	w	W	fera v	
ssi	At	ss	Ss	ss	Ss	.	Çerkesceye mahsus bir sestir
jjj	Eski	jj	Jj	jj	Jj	.	Çerkesceye mahsus bir sestir
Harflerin							Açıklama ve Bazı Örnekler
İsimleri	Manaları	Matbaa Yazısı		El Yazısı		Değerleri	
		Küçük	Büyük	Küçük	Büyük		
tçe	Dalak	tç	Tç	tç	Tç	چ	
dje	Çağır	dj	Dj	dj	Dj	ج	

III

İŞARETLER

' ^ ' "

(') İşareti Fransızca'nın apostrofuna tamamen muadil olup bir araya geldiğinde hafz olunan harekeyi gösterir mücerret kalan samiteyi kendisinden sonraki kelimeye vasl eder.

T'ari, m'ari, q'ari, t'Adig, y'ane

S'ape siyt....

(^) Arabî'nin hemze (ء) sine ermenicenin **ç** harfine muadil olup bütün saitelerin üzerine konulur.vazife:iş: ssêni, hisse: âh, munis: sakin: âs, git:cûe, İyi (k. Fi) ssûi, Adam, erkek :1î, Sabır, çîâg

Tenbih 1: bu işarete haiz saitelerin kaaffesi ss,c,ts,t,p,f,1,tç,ç: harfleri ile birleşerek aynı cinsten fakat daha ağır ve hemzedden mürekkep bir savt husule gelir:

Kuyruk (k.cê) tçê, Dalak (k.ce) tçe, yeni çê, سود, kurşun çe, vazife ssêni, ahlak: sseni, burun: pe, iyi fi, darı fî, erkek 1î,kan 1i, diş: tse, koç (ab. tîpse) tî, baba: ti yatak: pê,İnsan: tsîfi

Tenbih 2: Bu işareti haiz bulunan saitelere kelime nihayetlerinde bazen hafz olunarak hemze yalnız başta kalır. O zaman: quiçi^, çî^ kelimelerinde olduğu üzere. Hemze 'harfe' munkalib olur.

(') Hemzenin ağır bir nevidir . K'ahe şivesine mahsustur. Kaberdey şivesinde yoktur. Fakat vuzuh ve selaseti temin ettiği için hemzenin bu nevinide kabul etmek lazımdır: yYapmak: ssên, keramet ssêni ,İş ssêni,

Mühlet: pâ1e, bilgi ssênig, bilmek: ssên, oğulluk:pûir.

(") Bu hemzenin daha hafif ,مطن ve memdud bir nev'idir. Bu da k'ahe abzah şivesine mahsustur. Ve bir tekamül neticesidir. Fransızca (noël), (haîr) kelimelerinde olduğu gibi okunur. Ve mutlaka mahzuf ç harfinin yerine kaim olur.

1 (Aslı: çâle k. ssâle)	çocuk	äle
2 (Aslı: çâs k. ssâs)	heves, arzu	äs
3 (Aslı: âçêt k. âssêt)	معیت	âêt
4 (Aslı: çîb k. ssîb)	arka	îb
5 (Aslı: çêçagu)	ثوھوس	êçagu
6 (Aslı: çîçag)	İhtiyaç	çîâg

Mulahaza: Hemzenin Çerkes lisanında büyük bir ehemmiyeti vardır. Manaları büsbütün ayrı olan bazı kelimeler arasında fark yalnız bir hemzedir.

Kuyruk cê, dalak ce, yatak pê, burun pe, İsim tsê, diş tse, yeni çê, سود - Kurşun çê, bilmek ssên, yapmak ssên, koşmak ssen.

Esasen bu Çerkesce'nin bir hususiyetidir. Diğer bir çok kelimelerde variddirki manaları başka başka olduğu halde lafız itibariyle fark yalnız bir harf veya harekedir:

Ön taraf quip, takım cuip, kalb qui, araba cui, su psi, ruh pse...

Tenbih 1: Usuli tenkit (noktalama usulü) diğer hindu-avrupai lisanlarında olduğu gibi Kabul edilmiştir.

Tenbih 2: Rakamlar da diğer hindu-avrupai lisanlarında olduğu gibi Kabul

edilmiştir.

IV

HECELER

Çerkesce'de en basit heceyi yalnız (a,i) saiteleri vücuda getirir.İkinci derecedeki heceler bir samite ile bir saiteden teşekkül eder.

Hecelerin başlıca beş derecesi vardır:

- 1) a, i
- 2) pe, be, fe, mi, ne, ti, tse, dze.
- 3) ar, aç, apc.
- 4) ari, ade, ape.
- 5) san, çan, tin, din, çuin,

Bu esaslı beş derecenin tekerrürü ve tedahülü ile onüç derece daha husule gelir

- 6-1) sape, pase, vase, xase, vafe, vaye, vefi, psape, quape.
- 7-2) 1eçan, leguip, çigin, mejaq,
- 8-3) çevhe, sessuxue, 1çance
- 9-4) ansips.
- 10-5) Adige.
- 11-6) adesses, ademit, axedjaqu.
- 12-7) afemiguet.
- 13-8) haçpek, bzivtsif, thavtsix.
- 14-9) vinafe, sevage, ssevgui, vetegui.
- 15-10) cenasiv.
- 16-11) tijnassê.
- 17-12) kuindisiv.
- 18-13) kuelebaste

V

KELİMELER

1) Kelimelerin adeti hecesi - Çerkesce'de tek heceli kelimeler pek çoktur. Bununla beraber müteaddit heceli kelimelerde az değildir. Bir veya iki heceli جدرى kelimeler birleşerek müteaddit heceli kelimeleri meydana getirirler.

- 1 ve, pe, be, fe, mi, ni, ti, psi,
 - 2 vase, pase, xase, daxe, xabze, 1fge, xime, piyi, guine, guequi, psape, quape.
 - 3 vinague, vinage, jeguegui, themate, pçerihe
 - 4 vinçuie, themetague.
- Kelimelerin adeti hecesi kadime dahile ve lahikaları ile nihayet ikiye kadar çıkabilir.
- 5 zedeâpiâg
 - 6 zedeâpiâgex
 - 7 zedeâpiâgexiy
 - 8 zedeâpiâgfgexiy
 - 9 zedeâpiâgagexeyba!

10 zedeâpiâgagequiçeyba!
11 zedeâpiâgagequiçexeyba!
12 zedemiâpiâgagequiçeyxeyme!

2) kelimelerin envai-Çerkesce'de kelimeler menşeleri itibariyle iki nev'idir: Semai, kıyasi.

Semai: hiç bir kaideye tabii olmayarak teşekkül eden, doğrudan doğruya kulak ile işitilip öğrenilen kelimelerdir.

Ni, ti, li, 1i, 1î cui, qui, bze...

Kıyasi: Kaide ile teşekkül eden kelimelerdir. Bunlarda başlıca üç suretle meydana gelir.

A) Bazı mastarların edatı mastarını hazf etmek sureti ile Ölümden 1ên den 1ê, dans kafe den kefen, oyun qeçu den qequin.

B) Bazı mastarların nihayetini harekelendirmek suretiyle: Yapmak ssên, vazife ssêni, akmak-koşmak ssen, tabiat-huy sseni.

C) Kadime, dahile, lahika denilen edatlardan birinin veya bir kaçının ilavesi ile:

Pe, laje: pelaj- perit (aslı peyit) - sshe, pe: sshape - cuên : kecuên, kecuêjin – psevin: psevacûe, lejen, lejacûe – viblen: çipevible.

Kelimeler şekilleri itibariyle iki türdür: Basit, mürekkep. Semai olan , kıyasi olan doğrudan doğruya bir mefhuma delalet eden cezri kelimelere basit denilir

Ve, pe, be, mi, ti, xi, psi, pse, tse, dze, sseni, psape, quape.

Basit kelimeler birleşerek mürekkep kelimeleri vücuda getirir. Bunlarda iki surette teşekkül eder.

1) İki ve daha ziyade basit kelimenin resmen ittihadı (kelimeler cinsen aynı, muhtelif veya muhtelit olabilir.)

Quipse, quibzig, tçuep1i, ûfssê, vezague, pkifel, fague, kuess, ssherçuen, therûe.

2) Basit veya mürekkep iki kelimenin yan yana gelerek muayyen bir mefhuma delalet etmek üzere terkibi.

Tige-gaze, hede-qade, dene-hamliv, ssigue-qan, kuess-1êss, teyçuen-ê1in, 1ege-pa1

Kelimeler mefhumları yani delalet ettikleri man itibari ile yedi kısımdır: İsim, zamir, sıfat, fiil, edat, zarf, nida. Biz burada 'İlmi sarf' ın mevzu-ı asliyesini teşkil eden bu kısımlar hakkında izahata girişecek değiliz. Ancak bütün kelimelere şamil olan umumi kaideleri tesbit ile iktifa edeceğiz.

UMUMİ KAİDELER

1
Çerkesce nasıl yazılırsa öyle okunur, nasıl okunuyorsa öyle yazılır.

2
Çerkesce'de harfler daima sadalarını muhafaza ederler.

3
Aynı harfin tekerrüründen muzaaf harfler husule gelir.

4
Muzaaf harfler esas harflerinden daha ağır okunur.

5
Mahrecleri muadil harfler birleşerek mürekkep harfler husule gelir.

6
Mürekkep harfler kendisini terkip eden esaslar bir sadalı imiş gibi - harflerin tabiatına göre- hafifçe veya şiddetle mezc olunarak okunur.

7
Mürekkep harflerde son harfin sadası vurgu kaidesi mucibince daha kuvvetli ve mahsus okunur.

8
Çerkesce'de ağır ve kaba mahreçli samiteler harekenin envainı kabul ederlensede hafif samiteler zamme-i maksureyi yani(u) saitesi ile مرکياتتى almazlar.

Netice demekki samiteler kabiliyeti harekiyyeleri nokta-i nazarından 'tam' ve nakıs olmak üzere ikiye taksim olunabilir.

9
Mutabakatı esvat kaidesi

Samiteler kendilerini takip eden saitelere ile mutabakat eder.Yani hafif saitelere önündeki samiteler hafif, ve bilakis ağır saitelere önündeki samiteler ise ağır okunur

Qa, qe, qi, qui... gibi

10
Tehecci kaidesi

Her kelimenin adeti hecesi ihtiva ettiği basit veya mürekkep saitelere adetine müsavidir. Yani bir kelimedede kaç tane basit veya mürekkep hareke-i harfiyye varsa o kadarda hece var demektir.

Xi, xase, xabze, themate, thematague.

11
Vurgu kaidesi

Çerkesce'de kaç heceli olursa olsun kelimelerin son hecesi

vurguludur.Yani son hece diğerlerinden daha kuvvetli ve keskin okunur.

Tenbih 1: Kaberdey şivesi bu kaideye biraz bir istisna teşkil eder.İki ve daha ziyade heceli kelimelerde vurgu sondan ikinci heceye geçer.ve bu sebeple diğer bir kelimeye lahik olduğu vakit hali üzere kalır.Halbuki K'ahe (câxe) şivesinde nihayetteki hareke-i harfiyye ile beraber bir hece düşerek sakın okunur

Adige, bze: Adigebz, k. Adigebze

Tenbih 2: Bilakis K'ahe (câxe) şivesinde iki heceli ve nihayeti harekeli kelimeler kaberdey şivesinde bir heceli ve sakindir.

Çeçi, k. jeç, çemi k.jem: vessûi k. vef^

Tenbih 3: Nihayeti Sakin ve bir heceli kelimelerde vurguyu her iki şivedede son harf alır. siy^, kiyn ...

Tenbih 4: Aslen sakın ve bir heceli kelimelerde vurgu her iki şiveye görede nihayete gelir. Tçev, k. cev.

Tenbih 5: filasil zamme-i sakineli kelimelerde her iki şiveye nazaran da vurguyu son hece alır.

Djegu k. Qeçu: guinegu k. Guinegu.

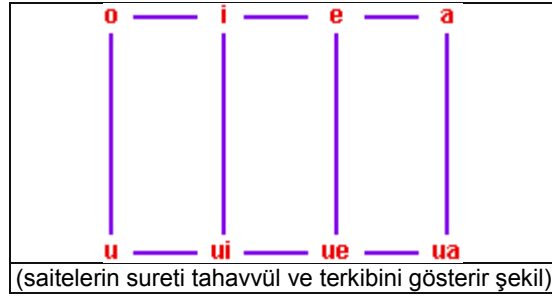
2- Harflerin sureti mübadelesini gösterir cedvel			
1- SAİTELER		2- SAMİTELER	
Değişen harfler	Misaller	Değişen harfler	Misaller
a,e	dane, hamliv: dene hamliv	v,p,b	ptiçtep (aslı vitiçtept) bgecûedige
t,f	çe,bze: çabz.Nefen: nafe	p,b	peto, beto
i,e	vesi,psi: veseps. 1f,blane: 1êblan	t, d	tin, k.din
e,i	ziteyter, ziteytir	s, t	tçefin (aslı s'çefin)
i,a	ssin, ssapçe	s, z	segecûedi, zgecûedige
e	}O be, bo daxe.mi, mo kacûe	s, ss	k. Se, c. Ssejjiy
i		ss,f	ssuiz, k. Fiz
ue	}O gue: mo çemigo p1eguire se siy cui: co s1eguiger degui	y, ç	ay, aç
ui		ç, ss	çi k. Ssi
ue ui	}O nikue, feniku. Êçagu, fêçagu. djequ, djequequ. Qui, feziqu. ssevegui, siy ssevegu. xecu, xecuij.	j, jj	ji k.jji, jje k.je
		z, jj	bzivtsif, ab bjiivtsif
		j, dj, q	kuaj, kuadj, kuaq
		tç,c	tçe k.ce, tçê k.cê
ui, ue, ua	guequi, guequegu, guequaku	ç, tç, ss	çâs, tças, ssâs
u, ue, ua	sshefiyigu, sshhefiyigue, sshefiytguadj	jj,w	jjuague k.wague
ui, i	ssuiz, k. fiz	tç, tss, w	tçui, tssui, wi
ue, e	ssue k. fe		
uf, f	ssuate k. fade		

12

Mubadele kaidesi

Kelimelerin iştikak (türemek) terkibi ve tasrifi esnasında mahrecleri yakın ve muadil saitelere birbiriyle değişir mesala i,e,a, saitelere kolaylıkla birbirinin yerine geçer ve yine O zamme-i mebsutası u zamme-i sakinesi

ve mürekkebatı ile tebeddül eder.

A,e,i saiteleri ile mütenazırları olan u mürekkebatı yani ui,ue,ua, mürekkebat saiteleri aynı şive dahilinde birbirinin yerine geçemez muhtelif esaslı iki şivede(K'ahe ve kaberdey şivelerinde) bunlar arasındada bir mübadale vukua gelir fakat mahrec itibariyle uzak ve gayri muadil olduğu için a saitesi hiç bir vakit o veya u saiteleri ile değişmez.

Tenbih 1: Samiteler de bu kaideye tabiidir.Yani terki ve tasrif esnasında veya kelimeler şiveden şiveye geçerken mahreçleri birbirine yakın ve muadil olan samiteler bir biri ile değişir.

13

Hazf kaidesi

Kelimelerin terki ve tasrifi esnasında surat ve suhuleti temin bazen kelimelerin nihayetindeki saitelere hazf olunur. Çerkesce'de hazf bir kaç yerde vaki olur.

1) Nihayetleri müteharrik birer heceli kelimeler, nihayetleri müteharrik bir veya iki heceli kelimeler ile tereküb ettiği zaman vurgu kaidesi mucibince ikinci kelimenin hareke-i harfiyyesi düşerek birinci kelime ile ittihat eder.

Dze, pçi: depç. Dze, 1î : dze1î. Zeycûe, the: zeycûeith gibi.

2) Nihayete müteharrik iki heceli bir kelime nihayeti harekeli bir heceli diğer bir kelimeye lahak olduğu zaman ikinci kelimenin harekesi düşer, ittihat etmez fakat hafifçe mevsul okunur:

Dze, paçe: dze paç. Dze quaçe: dze quaç. Si âsse: ssi âss.

3) Nihayeti müteharrik iki heceli bir kelime nihayeti müteharrik iki heceli bir diğer kelimenin nihayetindeki hareke harfi düşürsede ittihat etmez:

Ssigue, qane: ssi gue qan. Disse, paûe: disse paû.

4) بعضاده iki ve ikiden ziyade heceli kelimelerin nihayetlerindeki saitelere düşer ve sakin okunur.

Çeçi, qane: çeç qan. Çeçi, mezaxe: çeç mezax. Ssivi, paçe: ssiv paç. Haçê, mafe: haç^ maf.

5) i, ye kaddimesi ile ibtida eden fiillerin tasrifi esnasında veya i hareke harfiyyeleri düşer ve y harfi zamir ile ittihat eder.

Seyve, seyhe, sayne yahut seyne gibi.

6) Nihayeti müteharrik bir heceli kelimeler ibtidası müteharrik kelimeler ile birleştiğinde hareke düşer: Yalnız kalan samite Fransızcada olduğu üzere bir apostrof (') ile diğer kelimedenden tefrik olunur.

Q'api, e'ane, s'ape vimicû. Gibi.

7) Tasrif esnasında fiil ile birleşmek için imtizaç kaidesi neticesi mahreleri yakın ve muaddil harfler birbirlerine değiştiğinde zamir fiillerin harekeleri düşer:

Te dgecûedige, ve ptiçtep, se zdeçtep.

Tenbih: Kelime veya terkihi nihayetindeki mahzuflar fiilin mütematından bir kelime veya bir adet ilhak olduğu zaman avdet eder.

14

İkame kaidesi

Sukun ile nihayet bulan bir kelime diğer bir kelimeye dahil olarak telaffuzca müşkülata tasdif edildiği zaman (i) saitesinin ikamesiyle müşkülata zail olur.

Bilim, pse: bilimips k. Bilimipse. Ssuiz (k. fiz), çe: ssuizîç k. fiziçe. Fiyt, gue: fiytigue.

Müstesna: Adetleri birbiri ve mfdutları ile bir (y) harfi fazlasıyla birleşir.

Sse, bli: ssiybl.

yi1es, sse: yi1esiess.

Txi1, xi: Txi1iyx.

15

Vusl kaidesi

Nihayeti samiteli bir kelimedenden sonra saite ile başlayan bir kelime gelecek olursa ahenk ve selaseti temin için iki kelime bir imiş gibi vusl olunarak okunur.

Mir~ ari, girtsijj ~ al gibi.

Tenbih: Bu kaidenin akside doğrudur yani nihayeti saiteli bir kelimedenden sonra samite ile başlayan bir kelime gelirse aşağıda gösterilen şeraat dahilinde lafzen veya resmen vusl olunur.

a) Nihayetleri müteharrik bir heceli kelimeler nihayetleri müteharrik iki heceli kelimeler ile nerkib ettiği zaman resmen mutassıl yazılır, lafzen mevsul okunur:

dze, hçi: dzeçç. zeycûe, 1î: zeycûe, 1^: zeycûe, the,:zeycûith.

e) Kaç heceli olursa olsun birinci kelimenin nihayetinde mübadele gibi bir tehvîl vukuunda resmen mutassıl yazılır, lafzen mevsul okunur.

Adige, bze: adigabz.

Vesi, psi. Veseps.

i) İki kelimenin saiteleri arasında takdim ve tehir gibi bir tehvil vukuunda resmen mutassıl ve lafzen mevsul okunur.

Sayne (aslı siy ane)

u) Hiç bir tehvil vaki olmaz ise yalnız lafzen hafifçe vusl olunur. Se secûe, vesi psi.

o) Fethe memdudeli bir kelime diğer bir kelimeye dahil olacak olursa fethe memdude fethe hafifeye tebdil eder münfasıl yazılır, hafifçe mevsul okunur:

dene- hamliv, hede-qade, psesse- quaçe, themete-maf gibi.

v) İkame vukuunda daima resmen mutassıl yazılır ve lafzen mevsul okunur: bilimips gibi.

Tenbih 1: Birinci kelimedede hazf vaki olursa resmen ve lafzen vusl olunmaz. (Çünkü sakine vusla manidir) mamafi yine suraatle okunur: haç^ maf,e gibi

Tenbih 2: Fiili zamirelerde tekrar eden zamirelerden birincilerini daima münfasıl ikincilerini ise mutassıl yazmak lazımdır.

Se sessê, ve veûe gibi

VII

NETİCELER

Buraya kadar sard edilen mebuselerden şu neticeler çıkar:

1) Çerkesce Ari veya hindu-avrupai lisanlarının bütün esvatına camidir. Fazla olarak kendisine mahsus bazı saddeleride vardır. Şark lisanlarında bulunan (ع , ا) saddelerinden birincisi yalnız Abazeh lehçesinde mevcut olup ikincisi hiç yoktur.

Hulasa: Çerkesce kabliyeti savtiye nokta-i nazarından dünyanın en zengin bir lisanıdır. Bundanda Çerkeslerin vaktiyle pek mütemeddin, ve müterakki bir kavmi necip olduğu anlaşılır.

2) Urğu (vurgu), mubadele, hazf, ikame, vusl gibi umumi kaidelere bakılacak olursa Çerkesce pek sarı, suhulet ve selset ile akıp giden bir lisanıdır. Binaenaleyh şimdiye kadar zaht edilmiş olan Çerkesce, hars itibariyle fakir isede tabiiyeten pek mütekamildir.

3) Umumiyet itibariyle imla ve kıraat kaideleri pek kolaydır. Zira mahdut ve basittir. Fransızca ve diğer bazı lisanlarda olduğu gibi Kemiyet ve kifayet takdii nazarından mutabakat yoktur.

4) kavaidi gayet sade ve muin, şivesi son derece selis ve vazıh olmakla bereber telaffuzu epi güçtür. Bu da:

g,1 gibi diğer lisanlarda pek tesadüf edilmeyen bağzى ريحى ve taklidi basit.

e- jj, ss gibi bağzى kaba ve taklidi muzaaf.

i- Bir çok mürekkebe hususiyle hemzeden mürekkebe harflerin bulunması gibi bir takım tabii sebeplerden neş'et etmiştir.

5) Terkeb ve tasrif, Eştekak esnasında kelimelerde pek çok tahviller vukua gelir. Bundanda anlaşılırki Çerkesce bazılarının zanettiği gibi ellisani التصاقیه den değil ellisani انعكاسیه veya tasrifiyedir. Türkçe ve diğer ellisanişarkiyye ile hiçbir münasebeti yoktur. Çerkesce doğrudan doğruya Ari veya hindu-avrupai ailesinden يهلاژ yahud لغرفقو latin şubesindeendir. Çerkesce'nin Vurgu, mübadele, hazf vusl gibi kavaide-i umumisinin tamamıyla latin elsenesi kavaidine mutabık olması bu iddiayı teyyid eden bir delil-i maddi mahiyetindedir.

Sa 10 Kanunievvel Sani 1921, İstanbul

SON

ZİL

HEMZE HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

Çerkesce'nin zaptı hususunda en ziyade müşkülât tevliiden hemzedir. چرنکه bu sada ariyen lisanlarda pek nadir ve ancak başa ve ortaya gelen bazı saitelere mahsus olduğu halde Çerkesce'de başlı başına müstakil bir samitedir. Ve pek çok mustaamildir. Bunun için latin harflerine uygun harf bulmak müşküldür. Arabiyede olduğu gibi işaret halinde de mahzur vardır. Çünkü daima saite ile beraber bulunmuyor, Bazen kelime nihayetlerinde saitelere düşerek hemze yalnız başına sakin kalıyor. O zaman işaret halinde ibkas vatbuaca o kadar bir mahzuru sail olmas isede yazıca biraz müşkülât tevellüd ediyor. (^) İşaretinin hemze olarak kabulünde bir isabet vardır. Çünkü bu işaret Fransızca bütün saitelere üzerine geliyor. Yalnız sakin olarak nihayete geldiğinde ^ suretinde sabitei müşebebet takdi-i nazarından muvaffık isede diğer harfler ile uygun değil ve biçimsizdir. Binaenaleyh matbuada ^ va yazıda ' işaretlerinin hemze olarak kabulü daha münasibdir. Çünkü aynı sadayı hem işaret hemde harf ile sabit etmek pek mecburiyet olmadığı takdirde, muvaffık değildir.

Herhalde şu muhakkakki bunların ikiside şimali kaffas cemiyetinin tasdik ve neşr ettiği elifbada E şeklinde daha basit ve daha muvaffıktır. hulusa bu meselenin tamamıyla tekrar etmesi zaman ve bir akademinin himmetine metvukdur.

HATA SEVAP CETVELİ

(orjinal metinde iki sahife halinde tercümesine gerek görmedeik. Kitaptaki baskı hatalarının düzeltilmesinden ibaret.)

Kitabın tab'ı rahatsızlığıma tesadüf etmesi sebebiyle yapılan itinaya rağmen bazı hatalar ve سهولر bilahere naarı dikkati celp etmiştir. Maazeretime binaen kusurumun affına karelerden rica ederim.

A.Tenbolet

5- Samitelerin kabiliyeti harekesine gösterir hece cetveli																
	v	p	b	f	m	n		l	r	t	d	s	z	y	ç	
a	va	pa	ba	fa	ma	na		a	la	ra	ta	da	sa	za	ya	ça
e	ve	pe	be	fe	me	ne		e	le	re	te	de	se	ze	ye	çe
i	vi	pi	bi	fi	mi	ni		i	li	ri	ti	di	si	zi	yi	çi
u																
o		po	bo	fo	mo	no		o	lo	ro	to	do	so	zo	yo	ço
ue																
ua																
ui																
	j	c	q	x	h	ç	k	g	g	^	w	ss	jj			
a	ja	ca	qa	xa	ha	ça	ka	ga	ga	â	wa	ssa	jj			
e	je	ce	qe	xe	he	çe	ke	ge	ge	ê	we	sse	jje			
i	ji	ci	qi	xi	hi	çi	ki	gi	gi	î	wi	ssi	jji			
u		cu	qu	xu		çu	ku		gu	û	wu	ssu	jju			
o	jo	co	qo	xo	ho	ço	ko	go	go	ô	wo	ssu	jjo			
ue		cue	que	xue		çue	kue		gue	ûe	wue	ssue (c.)	jjue			
ua		cua	qua	xua		çua	kua		gua	ûa	wua	ssua (c.)	jjua			
ui		cui	qui	xui		çui	kui		gui	ûi	wui	ssui	jjui			

Mesala Blenaw Batıkonın Şimali Kafkas maarif encümenince musaddak Çerkes elifbasında Fransızca'dan aynen iktibas edilerek samitelerin hepside harekenin envai ile harekelenmiştir. Halbuki Çerkesce'de Bazı Samiteler harekenin tamamını kabul etmezler. Çerkesler bu armalara Thıpha Тхıпче diyorlarki yazı altı yani harf demektir. Son zamanlarda Türk münevverleri, hatta mebusları arasında arabi hurufatının tebdili hakkında husule gelen cereyan göz önüne getirilsin!
Bu tarz tekamül Fransızca'da bir çok kelimelerde (s) harfi düşerek saitenin üzerine (^) işaretinin gelmesine benzer.

[5] Bu kaide Fransızca vuSl liaison kaidelerinin aynıdır